
Observatie stemopneming verkiezingen Provinciale Staten

Uitgevoerd door: Intomart GfK bv

Projectnummer: 26536

Datum: 20-6-2011

© Auteursrecht voorbehouden

Niets uit dit document mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, digitale verwerking of anderszins, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de hiervoor genoemde instanties.

INHOUD

	Pagina
Samenvatting	5
Inleiding	7
Hoofdstuk 1. Fase 1: De voorbereiding van de stemopneming	9
1.1 De instructie vooraf	9
1.2 De regierol van de voorzitter	9
1.3 Vóór opening van de stembus	9
1.4 Opening van de stembus	10
Hoofdstuk 2. Fase 2: Start stembelling	11
2.1 Het gesloten tellen van de stembiljetten	11
2.2 Het sorteren van de stembiljetten	11
2.2.1 Het plaatsen van bordjes	11
2.2.2 Openvouwen en uitsplitsen per lijst naar lijsttrekker en overige stemmen (voorkeurstemmen)	12
2.2.3 De tel bijhouden: <i>post-its, paperclips of andere hulpmiddelen</i>	12
2.2.4 Verschillen in werkwijze tussen stembureauleden	12
2.3 Verschillen in werkwijze tussen stembureaus	13
Hoofdstuk 3. Fase 3: Tellen van de stemmen	14
3.1 Tellen van de totalen: <i>lijsttrekker en voorkeurstemmen</i>	14
3.2 Tellen per kandidaat: <i>de voorkeurstemmen</i>	14
3.3 Gebruik van de turflijst	15
Hoofdstuk 4. Fase 4: Controle en eventueel opnieuw tellen	16
4.1 Klopt het na één keer tellen?	16
4.1.1 Relatie opvolgen stembureauinstructies en succes eerste telling	17
4.2 Opnieuw tellen	18
4.3 Contact met gemeente	20

Hoofdstuk 5.	Fase 5: Afronding en ondertekening proces-verbaal	21
5.1	Kiezers aanwezig bij de stemopneming	21
5.2	Ondertekening van het proces-verbaal	21
5.3	Regierol voorzitter over het proces	21
5.4	Eindtijd stemopneming	22

BIJLAGEN:

- 1. Verantwoording uitvoering observaties**
- 2. Samenvatting resultaten (alle stembureaus)**
- 3. Observatieformulier**
- 4. Instructie voor studenten (schriftelijke samenvatting)**

Samenvatting

Deze rapportage beschrijft de observaties die tijdens de verkiezingsavond voor de Provinciale Staten (2 maart 2011) op 57 stembureaus in 24 gemeenten hebben plaatsgevonden. De uitvoering was in handen van Intomart GfK en LinQ, in opdracht van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK).

Het doel van de observaties is om inzicht krijgen in de wijze waarop het proces van de *stemopneming* (na het sluiten van de stembussen) plaatsvindt. De resultaten blijken het beeld te bevestigen dat er een zeer grote variatie bestaat in hoe het proces van stemopneming op de diverse stembureaus verloopt.

Niet alle stembureauvoorzitters zijn in staat een regierol te vervullen tijdens het proces. De voorzitters nemen aan het begin van de stemopneming in een groot deel van de gevallen de regie op zich (88%), maar gaandeweg de avond verliezen sommige voorzitters de grip, zodat aan het eind van de avond nog driekwart (77%) de regie voert.

Op 46% van de stembureaus worden de stemmen eerst dichtgevouwen geteld.

Na openvouwen worden de stemmen op 58% van de stembureaus eerst per lijst gesorteerd naar stemmen op de lijsttrekker en voorkeurstemmen. Bij 60% van de stembureaus werken alle stembureauleden op uniforme wijze.

Er zijn zowel verschillen in werkwijze geconstateerd tussen stembureaus als tussen stembureauleden binnen één en hetzelfde stembureau.

Het tellen van de voorkeurstemmen per kandidaat gebeurt op 65% van de stembureaus doorlopend (de hele stapel in één keer achter elkaar). Op 54% van de stembureaus gebeurt dit door deze éérs uit te splitsen naar kandidaat en vervolgens per kandidaat te tellen. Omdat op sommige stembureaus de voorkeurstemmen via beide methoden zijn geteld, tellen deze percentages op tot meer dan 100%.

Van de turflijst wordt met name gebruik gemaakt bij het doorlopend tellen van de voorkeurstemmen (86%). Bij het tellen na uitsplitsen wordt minder vaak van de turflijst gebruik gemaakt (namelijk in 65% van de gevallen).

Slechts bij een kwart van de bureaus (26%) is de telling in één keer kloppend. Het blijkt dat de stemopneming beter verloopt als de overgebleven stembiljetten van tevoren worden geteld en als de stembureauleden op uniforme wijze tellen.

De stemopneming duurt gemiddeld 2 uur en 23 minuten.

Als de telling in één keer klopt, duurt de stemopneming uiteraard korter. De gemiddelde tijdswinst bedraagt dan 25 minuten. Bovendien blijkt het heel belangrijk te zijn om de instructie van het sorteren van de lijsten naar lijsttrekker en voorkeurstemmen op te volgen: ook daardoor duurt de stemopneming korter.

De stemopneming is openbaar, maar er komen vrijwel nooit kiezers kijken. Op 3 van de 57 bureaus (5%) was een kiezer aanwezig. Zij gingen allemaal voortijdig weg.

Voor een samenvatting van de belangrijkste resultaten in een overzichtelijke tabel verwijzen wij u graag naar bijlage 2.

Inleiding

Het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) ontwikkelt en verspreidt instructiemateriaal om stembureauvoorzitters, -leden en tellers zo goed mogelijk voor te bereiden op hun taak. Van gemeenten wordt verwacht dat zij dit materiaal gebruiken om de leden van de stembureaus de procedures rondom het stemproces op uniforme wijze te laten uitvoeren.

De Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (OVSE) heeft bij de afgelopen verkiezingen voor de leden van de Tweede Kamer op basis van observaties geconstateerd dat het *stemopnemingsproces* niet door alle stembureaus op een uniforme wijze plaatsvindt. Los daarvan heeft het ministerie van BZK op basis van haar eigen waarneming ook aanleiding om te veronderstellen dat er aanzienlijke variatie is in de wijze waarop de stemopneming in de praktijk plaatsvindt.

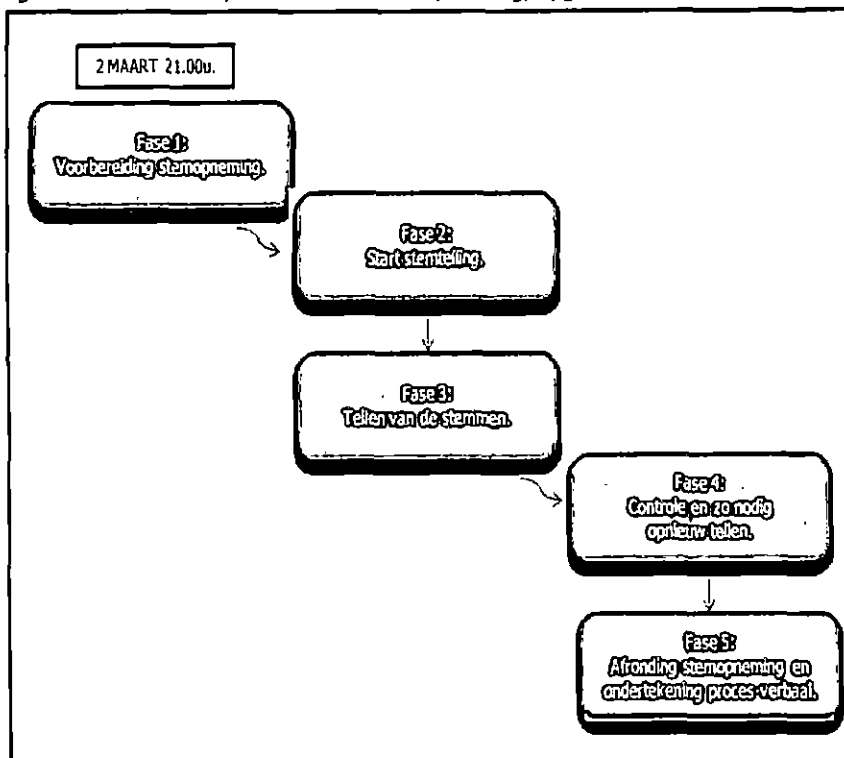
Om na te gaan of deze veronderstelling juist is, heeft het ministerie van BZK besloten om bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten op 2 maart 2011 een observatie van de stemopneming te laten plaatsvinden.

Deze rapportage bevat een weergave van de observaties die Intomart GfK in samenwerking met LinQ heeft uitgevoerd op de avond van de verkiezingen voor de Provinciale Staten, op woensdag 2 maart 2011. De resultaten zijn gebaseerd op 57 observaties op evenzoveel stembureaus in 24 gemeenten.

Leeswijzer

Het rapport is opgebouwd volgens dezelfde fasen als onderscheiden in de stemopneming. In onderstaande figuur zijn deze schematisch weergegeven.

Figuur 1: Het proces van de stemopneming, opgedeeld in fasen.

In fase 1 wordt de laatste stem in ontvangst genomen en de stembus gesloten. Daarna vinden enkele voorbereidende handelingen plaats en gaat de stembus open.

In fase 2 is het de bedoeling de stemmen gesloten te tellen en vervolgens open te vouwen en te sorteren naar lijst en lijsttrekker/overige kandidaten. In fase 3 worden vervolgens eerst het totaal per lijsttrekkers en qua voorkeurstemmen geteld, en vervolgens de voorkeurstemmen per kandidaat. Fase 4 behelst de controle op kloppendheid van de telling en het zo nodig opnieuw tellen van (een deel van) de stemmen. Fase 5 tot slot behandelt de formaliteiten rond de afsluiting van de stemopneming.

1. Fase 1: De voorbereiding van de stemopneming

Om 21:00 uur sluit het stembureau. De eventueel op dat moment aanwezige kiesgerechtigden mogen hun stem nog uitbrengen en daarna wordt overgegaan tot de stemopneming.

1.1 De instructie vooraf

Vooraf is door het ministerie van BZK instructiemateriaal beschikbaar gesteld. De gemeenten zelf zijn vervolgens verantwoordelijk voor de instructie van stembureauleden en -voorzitters.

Specifiek voor het proces van de stemopneming is een instructiefilm gemaakt, die overigens ook bij de instructie van de observatoren is vertoond. Daarnaast is in de schriftelijke 'stembureau-instructie voor de verkiezingsdag' een toelichtend hoofdstuk opgenomen waarin het stemopnemingsproces stap voor stap wordt besproken.

De stembureau-instructie van het ministerie van BZK beschrijft een aantal stappen dat doorlopen dient te worden tijdens de stemopneming. In de hoofdstukken worden de observaties bij elk van deze stappen besproken.

1.2 De regierol van de voorzitter

De voorzitter is verantwoordelijk voor de gang van zaken op het stembureau. De instructie geeft aan dat hij de regie dient te nemen, zo ook bij de start van de stemopneming.

Bij 50 stembureaus (88%) neemt de stembureauvoorzitter volgens de observator om 21:00 uur inderdaad direct de regie op zich bij de start van de stemopneming. Dit blijkt onder andere uit het feit dat de voorzitter om 21:00 uur aangeeft dat er niet meer gestemd kan worden, dat de voorzitter om 21:00 uur alle stembureauleden bij elkaar roept en nog even kort uitlegt hoe er geteld gaat worden, dat de voorzitter taken uitdeelt en/of dat de overige stembureauleden zich bij de voorzitter melden als ze vragen hebben.

Bij zeven stembureaus (12%) trekt de voorzitter op dat moment (nog) niet de regierol naar zich toe.

1.3 Vóór opening van de stembus

De stembureau-instructie instrueert na sluiting van de stemming en vóór het openen van de stembus eerst te bepalen hoeveel stembiljetten gebruikt zijn. Hiervoor dient de beginvoorraad vergeleken te worden met het aantal overgebleven stembiljetten. Bovendien wordt rekening gehouden met de onbruikbaar gemaakte, teruggegeven en door kiezers abusievelijk meegenomen biljetten.

Uit de observaties blijkt dat bij 50 stembureaus (88%) inderdaad het aantal overgebleven stembiljetten is geteld. Bij 41 van deze stembureaus was dit echter al voor 21:00 uur gedaan. Dus slechts in 16% van de gevallen is het aantal overgebleven stembiljetten, conform de instructie, pas na het sluiten van de stemming geteld.

Bij zes stembureaus (11%) is het aantal overgebleven stembiljetten geheel niet geteld en van één stembureau is het niet zeker.

Daarnaast dient volgens de instructie het aantal toegelaten kiezers te worden bepaald op basis van het aantal ingeleverde, ongeldige en onbruikbaar gemaakte stempassen, volmachten en kiezerspassen. Deze telling moet leiden tot hetzelfde aantal als de telling van het aantal gebruikte stembiljetten.

Bij de observaties is niet specifiek gevraagd of de telling van het aantal toegelaten kiezers heeft plaatsgevonden, maar uit de observatie blijkt dat het aantal stempassen, volmachten en kiezerspassen na sluiting vaak niet apart wordt geteld maar wordt vastgesteld op basis van de telling die gedurende de dag door stembureauleden is bijgehouden.

1.4 Opening van de stembus

Zoals hierboven al aangegeven luidt de instructie dat voorafgaand aan de opening van de stembus eerst een aantal voorbereidende werkzaamheden moet worden verricht (zie paragraaf 1.3). Bij bijna de helft van alle stembureaus (47%) wordt om 21:00 uur echter direct al de stembus geopend.

Bij de overige stembureaus wordt eerst een kopje koffie gedronken, worden de stemhokjes ontmanteld, wordt verhuisd naar een grotere ruimte waar de telling zal plaatsvinden, worden de overgebleven stembiljetten en de stempassen, volmachten en kiezerspassen geteld, worden tafels en bordjes klaargezet voor het tellen en wordt overlegd hoe er geteld zal worden.

2. Fase 2: Start stembtelling

2.1 Het gesloten tellen van de stembiljetten

Volgens de instructie begint de telling met het vaststellen van het aantal stembiljetten in de stembus. Daartoe worden de stembiljetten gesloten geteld. De stembureau-instructie suggereert dit te doen in stapeltjes (liefst van 20), die vervolgens om en om worden opgestapeld tot in totaal 100 stembiljetten.

Bij 26 van de 57 stembureaus (46%) worden de stembiljetten eerst gesloten geteld. Bij de andere stembureaus (54%) worden de stembiljetten direct opgevouwen.

Bij het gesloten tellen worden er meestal stapeltjes van gelijke aantallen gemaakt, die vervolgens op elkaar worden gelegd tot stapels van 100; dit geldt voor 22 van de 26 bureaus (85%). Bij 3 stembureaus worden wel gelijke stapels gemaakt, maar wordt niet gestapeld tot stapels van 100. Bij één bureau worden de gesloten stembiljetten niet op stapels gelegd, maar worden ze over de stembureauleden verdeeld en telt ieder stembureau lid de eigen stapel.

2.2 Het sorteren van de stembiljetten

Voordat de stembiljetten per lijst en kandidaat kunnen worden geteld, moeten de biljetten worden opgevouwen en gesorteerd. Dit vindt plaats in een aantal stappen.

2.2.1 Het plaatsen van bordjes

De stembureau-instructie schrijft voor dat vóór het openvouwen van de stembiljetten er per lijst een bordje geplaatst wordt met daarop het lijstnummer. Ook is er een bordje 'blanco' en 'ongeldig'. Uiteraard is het nodig om daarbij goed gebruik te maken van de beschikbare ruimte in het stembureau.

Bij 45 van de 57 stembureaus (79%) worden er bordjes neergezet met de lijstnummers of de partijnamen en bordjes voor blanco en ongeldig. Bij negen bureaus worden wel de bordjes met de lijstnummers geplaatst, maar de bordjes blanco en ongeldig niet.

Bij 3 stembureaus (5%) worden helemaal geen bordjes geplaatst. De stembureauleden hanteren daar andere methoden om te bepalen op welke stapel zij een stembiljet moeten neerleggen.

2.2.2 Openvouwen en uitsplitsen per lijst naar lijsttrekker en overige stemmen (voorkeurstemmen)

De instructie van het ministerie van BZK geeft aan dat per kandidatenlijst twee stapels dienen te worden gemaakt: één voor de lijsttrekker en één voor de voorkeurstemmen (alle stemmen op anderen dan de lijsttrekker).

Bij 35 stembureaus (61%) worden er direct twee stapels (lijsttrekker en voorkeurstemmen) gemaakt per kandidatenlijst. Bij 2 bureaus is per kandidatenlijst eerst op één stapel gesorteerd, die vervolgens in twee stapels is opgesplitst. Bij 22 stembureaus (39%) is niet in twee stapels per kandidatenlijst gesorteerd.

Uit de observaties blijkt dat stembureaus in sommige gevallen één stapel maken in plaats van twee om sneller een voorlopige eindstand per kandidatenlijst door te kunnen geven aan de gemeente. Bij 4 stembureaus is dit door de observator vastgesteld.

2.2.3 De tel bijhouden: post-its, paperclips of andere hulpmiddelen

In de stembureau-instructie wordt bij het tellen gebruik gemaakt van hulpmiddelen als paperclips en post-its.

Bij de helft van de stembureaus (51%) worden inderdaad hulpmiddelen als post-its, paperclips, elastieken en/of kladblaadjes gebruikt om de stembiljetten te bundelen en het aantal uitgebrachte stemmen te noteren.

Bij de overige stembureaus (49%) worden stembiljetten op een bepaalde manier gevouwen of wordt op de bordjes (die zijn gebruikt om de stembiljetten op kandidatenlijst te sorteren) of op het bovenste stembiljet van de stapel geschreven hoeveel stemmen er zijn geteld.

2.2.4 Verschillen in werkwijze tussen stembureauleden

Bij 34 van de 57 stembureaus (60%) werken de stembureauleden op dezelfde manier. Dit zijn met name de stembureaus waar de voorzitter een duidelijke regierol heeft. Bij 66% van de stembureaus waar de voorzitter de regie voert, tellen de stembureauleden op uniforme wijze. Waar de voorzitter geen regie voert, tellen slechts in 38% van de gevallen de stembureauleden op uniforme wijze.

2.3 Verschillen in werkwijze tussen stembureaus

Uit voorgaande paragrafen kan worden geconcludeerd dat er qua stemopneming tussen stembureaus verschillen bestaan in de (voorgeschreven) stappen die worden doorlopen en de keuzes die worden gemaakt.

Om hier een beeld van te schetsen zijn een drietal elementen uit de observatie die kenmerkend zijn voor de stemopneming, naast elkaar gezet in de nu volgende tabel.

Gesloten tellen	Twee stapels per lijst	Uniforme werkwijze	Aantal	Percentage
Ja	Ja	Ja	11	19%
Ja	Ja	Nee	5	9%
Ja	Nee	Ja	5	9%
Ja	Nee	Nee	5	9%
Nee	Ja	Ja	9	16%
Nee	Ja	Nee	10	18%
Nee	Nee	Ja	9	16%
Nee	Nee	Nee	3	5%

De door het ministerie van BZK nagestreefde werkwijze op deze drie kenmerken komt slechts in een vijfde van de gevallen werkelijk tot stand (19%).

3. Fase 3: Tellen van de stemmen

De instructie geeft aan dat na het tellen van de gesloten stembiljetten en het sorteren van de opgevouwen stembiljetten, het tellen per lijst en per kandidaat begint.

3.1 Tellen van de totalen: lijsttrekker en voorkeurstemmen

Eerst dient het totaal aantal stemmen op de lijst te worden vastgesteld. Dat hoort volgens de instructie te gebeuren door het totaal aantal stemmen op de lijsttrekker (stapel 1) op te tellen bij het totaal aantal stemmen dat is uitgebracht op de overige kandidaten (voorkeurstemmen: stapel 2).

In paragraaf 2.2.2 over het sorteren van de stembiljetten bleek al dat stembureauleden in sommige gevallen één stapel maken in plaats van twee. Naast het sorteren gebeurt ook het tellen soms eerst over het totale aantal stemmen per lijst, voordat er een verdere uitsplitsing wordt gemaakt. Bij 4 stembureaus is door de observator vastgesteld dat dit te maken had met de wens van de gemeente om een snelle tussenstand te ontvangen.

In 36 van de 57 stembureaus (63%) wordt eerst het totaal aantal voorkeurstemmen geteld. In de andere stembureaus wordt gelijk overgegaan op tellen van de voorkeurstemmen per kandidaat.

3.2 Tellen per kandidaat: de voorkeurstemmen

Na het vaststellen van het aantal stemmen op de lijsttrekker en het totaal van de voorkeurstemmen, geeft de instructie aan dat het aantal stemmen per kandidaat moet worden vastgesteld.

De instructie geeft aan dat er twee manieren voor het tellen van de voorkeurstemmen zijn. Beide manieren zijn toegestaan en kunnen desgewenst worden gecombineerd.

1. De lijst wordt in één keer doorlopend geteld met behulp van de turflijst.
2. De stembiljetten worden verder uitgesplitst naar kandidaat en dan per kandidaat geteld.

Bij tweederde van de stembureaus (65%) wordt bij één of meerdere kandidatenlijsten de hele stapel in één keer doorgelopen. Bij ruim de helft (54%) worden de voorkeurstemmen bij minimaal één kandidatenlijst eerst uitgesplitst naar kandidaat en vervolgens per kandidaat geteld.

Bij een kwart van de stembureaus (25%) wordt een combinatie van deze twee methoden gehanteerd. Dan wordt een kandidatenlijst met weinig stembiljetten veelal doorlopend geteld en een kandidatenlijst met veel stembiljetten uitgesplitst.

Er is ook een tussenvorm waargenomen, waarbij niet alleen een verschil tussen de lijsten is qua telmethodiek (sorteren op kandidaat of doorlopend tellen), maar ook binnen de lijst: de kandidaten met de meeste stemmen worden uitgesorteerd en de overige kandidaten worden doorlopend geteld. De overige stemmen voor de lijst worden doorlopend geteld. Bij één stembureau zijn er geen twee stapels gemaakt maar zijn alle stemmen doorlopend geteld met behulp van de turflijst.

3.3 Gebruik van de turflijst

Aan de stembureaus worden turflijsten verstrekt die gebruikt kunnen worden om het tellen te vergemakkelijken. Het gebruik van deze turflijsten wordt in de stembureau-instructie van het ministerie van BZK aangeraden, maar is niet verplicht.

Niet in alle stembureaus worden de turflijsten gebruikt. Het gebruik van de turflijsten hangt sterk samen met de manier waarop geteld wordt. Wanneer de lijst doorlopend wordt geteld, wordt in 86% van de gevallen van de turfoptie gebruik gemaakt.

Wanneer de stembiljetten eerst worden uitgesplitst naar kandidaat en dan per kandidaat worden geteld, wordt veel minder vaak gebruik gemaakt van een turflijst (in 65% de gevallen).

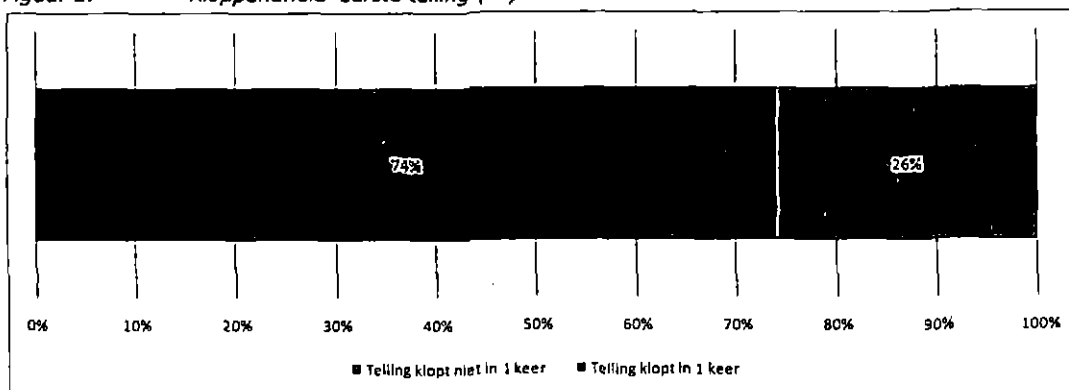
4. Fase 4: Controle en eventueel opnieuw tellen

De initiële stemopneming is de stemopneming zoals die de eerste keer plaatsvindt tot het moment dat het totaal aantal uitgebrachte stemmen (voor het eerst) wordt vergeleken met het totaal aantal verwachte stemmen¹. Komen deze aantallen niet overeen, dan moet opnieuw worden geteld.

4.1 Klopt het na één keer tellen?

Bij 15 van de 57 stembureaus (26%) klopt de telling in één keer: dat wil zeggen dat het aantal stemmen uitgebracht op kandidaten en het aantal kiezers dat heeft deelgenomen gelijk is, evenals het aantal stembiljetten dat in de stembus zou moeten zitten.

Figuur 2: 'Kloppendheid' eerste telling (%)

In het merendeel van de stembureaus bestaat na afloop van de initiële telling dus een verschil tussen het aantal getelde stembiljetten, het aantal kiezers dat heeft deelgenomen en het aantal stembiljetten dat in de stembus zou moeten zitten: bij 42 van de 57 stembureaus (74%) is het noodzakelijk opnieuw te tellen.

¹ Het totaal aantal te verwachten stemmen wordt normaliter bepaald door telling van het aantal stempassen (ind. volmachten en kiezerspassen), telling van het aantal overgebleven stembiljetten (uiteraard rekening houdend met niet juist uitgebrachte stemmen) en door telling van het totaal aantal dichtgevouwen stembiljetten.

4.1.1 Relatie opvolgen stembureau-instructies en succes eerste telling

Om te onderzoeken of het volgen van de instructie het in één keer komen tot een kloppende telling meer waarschijnlijk maakt, is een aantal elementen uit de observatie gebruikt, die direct gerelateerd zijn aan de instructies²:

- V1: Neemt de stembureauvoorzitter de regie?
- V3a: Wordt het aantal overgebleven stembiljetten geteld?
- V4: Worden de stembiljetten eerst dichtgevouwen geteld?
- V6: Worden lijsten in twee stapels per kandidatenlijst (lijsttrekker en overige kandidaten) gesorteerd?
- V7: Wordt gebruik gemaakt van post-its en paperclips of andere middelen voor bundelen en noteren stemmen?
- V8: Doet elk stembureau lid het bovenstaande op dezelfde manier?
- V9: Wordt eerst het totaal aantal voorkeurstemmen geteld?
- V10: Wordt per lijst het aantal stemmen op de lijsttrekker opnieuw geteld?
- V20: Heeft de stembureauvoorzitter gedurende de hele stemopneming de regie gevoerd over het stemproces?

Door het uitvoeren van verdiepende analyses op de observatiegegevens is achterhaald in hoeverre de genoemde elementen een voorspelling geven voor het al dan niet kloppen van de initiële telling.

De totale verklaringskracht van deze variabelen bedraagt 27%. Dat lijkt in eerste instantie wellicht niet hoog, maar binnen sociaalwetenschappelijk onderzoek wordt dit zeker niet als een slecht resultaat beschouwd, zeker gezien het feit dat mogelijk belangrijke variabelen als het aantal stemmen of tellers op een bureau niet konden worden betrokken in de analyse.

Er komen twee factoren uit die er werkelijk toe doen om met grotere kans tot een kloppende telling te komen:

1. De stembureauleden tellen op uniforme wijze (V8).
2. Vooraf wordt het aantal gebruikte stembiljetten vastgesteld (door het tellen van de overgebleven stembiljetten) (V3a).

---

² De invloed van het aantal stemmen per stembureau op het succes van de eerste telling kan niet achterhaald worden, doordat deze informatie helaas ontbreekt.

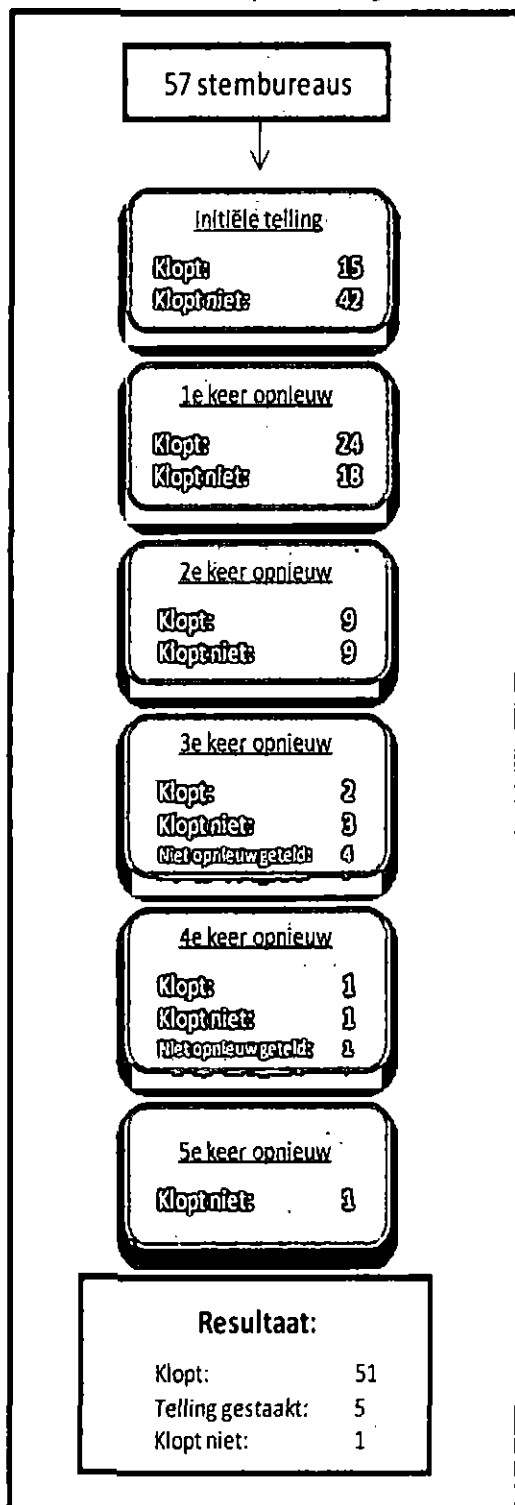
4.2 Opnieuw tellen

Als de telling niet in één keer kloppend is, geeft de instructie aan dat er opnieuw geteld moet worden totdat wél twee keer dezelfde uitkomst (te weten twee keer een zelfde aantal stemmen op kandidaten) is vastgesteld. Indien deze uitkomst niet overeenstemt met het aantal kiezers dat heeft deelgenomen, moet dit aantal opnieuw worden vastgesteld door de stempassen et cetera opnieuw te tellen. Als dat aantal opnieuw is vastgesteld met twee keer dezelfde uitkomst en de aantallen zijn niet gelijk, dan kan het stembureau de telling staken en in het proces-verbaal vermelden dat er een verschil is tussen het aantal deelgenomen kiezers en het totaal aantal op kandidaten uitgebrachte stemmen.

Voor de observatoren blijkt het niet eenvoudig om in deze fase precies bij te houden wat er gebeurt. Ten eerste is een nieuwe telling niet altijd een duidelijk afgebakend proces. Ten tweede voert de stembureauvoorzitter lang niet altijd een strakke regie over het opnieuw tellen van de stemmen en ten derde vinden vaak tegelijkertijd meerdere acties plaats. Het vaststellen hoe vaak en hoe er opnieuw is geteld, is dan ook vooral een interpretatieve in plaats van een statistische vraag.

Op basis van de observaties wordt in het nu volgende stap voor stap beschreven hoe de diverse fasen van het opnieuw tellen zijn verlopen, om zo inzicht te krijgen in deze fase van de stemopneming.

Figuur 3: Verloop stemtelling

Opnieuw tellen: 1e keer

Bij de 1e keer opnieuw tellen worden in de helft van de gevallen (21 van de 42) alle stembiljetten integraal opnieuw geteld. Een andere veelgebruikte strategie om een telfout te achterhalen, is door de aandacht te beperken tot één of enkele lijsten (15 van de 42 gevallen).

Na de 1e keer opnieuw tellen is in 18 gevallen de telling nog niet kloppend en moet nogmaals worden geteld.

Opnieuw tellen: 2e keer

Bij de 2e keer opnieuw tellen is de aandacht vooral gericht op het opnieuw tellen van één of enkele lijsten. Verder is de strategie nogal divers van aard.

Na de 2e keer opnieuw tellen is in 9 gevallen de telling nog altijd niet kloppend. In 4 van deze 9 gevallen wordt besloten het tellen te staken.

Niet altijd is duidelijk waarom er niet nog eens wordt geteld: in het ene stembureau denken de stembureauleden dat een kiezer het formulier mee naar huis heeft genomen, in een ander stembureau gaan de leden er van uit dat een stembiljet is zoekgeraakt.

3e keer opnieuw tellen en verder

Van de 5 stembureaus waar een 3e keer wordt geteld, worden in 3 gevallen alle stembiljetten nogmaals geteld, waarna bij 2 stembureaus de telling nu toch kloppend blijkt uit te pakken.

Na de 3e keer opnieuw tellen zijn er nog 3 stembureaus over. Eén van deze 3 stembureaus besluit niet verder te tellen,

aangezien wordt vermoed dat een stemgerechtigde het stembiljet mee naar huis heeft genomen. De 4e keer opnieuw tellen leidt in een ander stembureau tot een kloppend aantal, maar bij het laatste stembureau wordt zelfs na 5 keer opnieuw tellen niet tot het kloppend aantal gekomen en wordt de telling gestaakt.

Eindresultaat na opnieuw tellen

Waar in eerste instantie in 15 gevallen de telling kloppend was, komt men na het (herhaaldelijk) opnieuw tellen bij 51 van de 57 stembureaus (89%) tot een kloppende telling. In 6 gevallen is men gestopt en komen de stembureauleden niet tot een kloppend aantal stemmen.

4.3 Contact met gemeente

Voorafgaand aan of tijdens het opnieuw tellen wordt bij acht stembureaus op een bepaald moment contact opgenomen met de gemeente, vooral om de (voorlopige) verkiezingsuitslag door te geven. In geen enkel geval wordt contact opgenomen in verband met het opnieuw tellen, ook niet door de stembureaus die de telling hebben gestaakt.

5. Fase 5: Afronding en ondertekening proces-verbaal

5.1 Kiezers aanwezig bij de stemopneming

De stemopneming is een openbare aangelegenheid. Kiezers mogen deze bijwonen.

Het is tijdens de observaties zelden voorgekomen dat een kiezer aanwezig is bij de stemopneming³. In 3 gevallen zijn er kiezers aanwezig: een bekende van de stembureauvoorzitter, een meneer die na circa een uur de telling verlaat en een dame die het merendeel van de stemopneming aanwezig is, maar wel voortijdig vertrekt.

Enkele observatoren geven aan dat na sluiting van de stemming het stemlokaal niet meer toegankelijk was.

Indien er kiezers aanwezig zijn, dient de voorzitter de resultaten van de telling op te lezen en de mogelijkheid te bieden bezwaar te maken. Bij het stembureau waar de dame aanwezig was en bij het stembureau waar een bekende van de stembureauvoorzitter aanwezig was, zijn de resultaten opgelezen en is de mogelijkheid geboden om bezwaar te maken. Niemand heeft bezwaar gemaakt.

5.2 Ondertekening van het proces-verbaal

De instructies van het ministerie van BZK verelen de ondertekening van het proces-verbaal door de stembureauvoorzitter en de bij de telling aanwezige stembureauleden.

Bij 51 van de 57 stembureaus (89%) is dit ook geobserveerd. In twee gevallen is het formulier niet door iedereen ondertekend en in 4 gevallen viel dit door de observator niet met zekerheid vast te stellen. Bij één stembureau wordt gerapporteerd dat *al vóór afloop van de stemopneming* het proces-verbaal ondertekend was door alle stembureauleden.

5.3 Regierol voorzitter over het proces

Eerder werd duidelijk dat bij de start van de stemopneming in bijna 90% van de gevallen de voorzitter de regie neemt.

Tabel 1 laat zien of op basis van de observaties de stembureauvoorzitter gedurende het hele proces de regierol op zich heeft genomen. Het blijkt dat dit in 15 van de 57 stembureaus (26%) niet het geval is geweest.

---

³ Rond 21.00u komen op diverse stembureaus ook diverse tellers aan, die specifieke versterking bieden tijdens het tellen van de stemmen. Zij worden niet als kiezer aangemerkt.

Verder blijkt dat driekwart (74%) van de stembureauvoorzitters vanaf het begin af aan de regie neemt en gedurende de hele stemopneming behoudt. Bij vijf stembureaus heeft de voorzitter van meet af aan de regie niet in handen. Onzekerheid en gebrek aan communicatie zijn in die gevallen de meest gehoorde klachten. Bij 8 stembureaus verliest de voorzitter tijdens het proces de regie.

Tabel 1: Regierol voorzitter tijdens de avond

		Regie voorzitter tijdens hele stemopneming		
		Ja	Nee	TOTAAL
Regie voorzitter bij start stemopneming	Ja	42 (74%)	8 (14%)	50
	Nee	2 (4%)	5 (9%)	7
	TOTAAL	44	13	57

5.4 Eindtijd stemopneming

Op de geobserveerde verkiezingsavond eindigt de stemopneming gemiddeld net binnen de 2½ uur, dus net voor half twaalf 's avonds. Een factor die logischerwijs een rol speelt bij de tijdsduur van de stemopneming is het aantal stembiljetten dat geteld wordt en het aantal personen waarmee geteld wordt. Deze informatie is niet bekend. De invloed van een aantal andere factoren is wel onderzocht.

Door middel van een verdiepende analyse is bekeken welke variabelen van invloed zijn op de tijdsduur van de stemopneming.

De conclusies:

1. De regierol (ja/nee) van de voorzitter heeft geen causale relatie met het tijdstip van de afronding.
2. Niet elke van de diverse stappen die volgens de stembureau-instructie moeten worden doorlopen, levert een snellere stemopneming op. Het opvolgen van *alle* instructies leidt zelfs eerder tot een minder vlotte stemopneming.
3. 21% van de variatie in eindtijd blijkt verklaard te kunnen worden door 2 elementen:
  - Worden de lijsten per partij uitgesplitst naar lijsttrekker en overige kandidaten (V6)?
(eindtijd 'ja': 23:12u, eindtijd 'nee': 23:38u)
  - Is de telling in één keer kloppend (V12)?
Eindtijd 'ja': 23:04u, eindtijd 'nee': 23:29u.

Het per partij uitsplitsen naar lijsttrekker en overige kandidaten heeft dus een positief effect op de eindtijd. Ook is men sneller klaar als de telling in één keer kloppend is. Hiervoor is al geconstateerd dat dit positief wordt beïnvloed door een uniforme wijze van tellen en het vooraf vaststellen van het aantal stembiljetten dat gebruikt is door de overgebleven stembiljetten te tellen.

Bijlage 1: Verantwoording uitvoering observaties

Het doel van het onderzoek is om in 50 stembureaus het proces van de stemopneming voor de Provinciale Statenverkiezingen 2011 te observeren. Intomart GfK heeft in de offertefase reeds een aselechte steekproef getrokken van gemeenten, met als doel in twee stembureaus per geselecteerde gemeente te observeren. Onderdeel van het voorstel was observatie van 10 extra stembureaus, rekening houdend met eventuele uitval gedurende de uitvoering⁴. In overleg is besloten deze 10 extra waarnemingen te doen in de 10 grootste gemeenten in de steekproef.

Op basis van het startoverleg is besloten in ieder geval te zorgen voor minimaal één gemeente per provincie. Vervolgens is binnen de gemeenten een aselechte trekking gedaan uit de aanwezige stembureaus. Wegens een oneffenheid in de stembureauselectie viel vlak voor de observatie één stembureau af, die niet vervangen is.

Het veldwerk van de observaties is verzorgd door LinQ, onder toezicht van Intomart GfK. Ook de instructiebijeenkomsten in Utrecht (28-02-2011) en Amsterdam (01-03-2011) zijn door LinQ georganiseerd, samen met Intomart GfK en in het bijzijn van vertegenwoordigers van het ministerie van BZK.

De verkiezingsavond verliep qua uitvoering van de observaties bijzonder soepel. De tijdigheid van de observatoren was uitstekend, zeker dankzij de 'sms-strategie' van LinQ, waardoor tijdig zicht was op eventuele problemen.

Na afloop van de verkiezingsavond ontstonden er vragen over de gang van zaken in één gemeente. Deze gemeente gaf aan dat observatoren zouden hebben meegeteld en voortijdig zouden zijn vertrokken, ondanks de instructie zich afzijdig te houden van de stemopneming. In overleg met het ministerie van BZK en de gemeente is daarom besloten om de resultaten van beide stembureaus buiten beschouwing te laten.

De rapportage is uiteindelijk gebaseerd op de resultaten van de observaties bij 57 stembureaus in 24 gemeenten.

---

⁴ Zoals bereikbaarheidsproblemen op de verkiezingsavond en andersoortige onvoorziene problemen.

Bijlage 2: Samenvatting resultaten (alle onderzochte stembureaus)

Observatie Stemopneming Provinciale Statenverkiezingen, 2 maart 2011	
Gemeente:	
ALLE GEOBSERVEERDE STEMBUREAUS	Alle onderzochte stembureaus
Vorbereiding	
Neemt de stembureauvoorzitter de regie?	88%
Wordt het aantal overgebleven stembijetten geteld?	88%
Worden er bordjes met lijstnummers/ongeldig/blanco neergezet?	79%
Stemopneming eerste fase	
Worden de stembijetten eerst dichtgevouwen geteld?	46%
Worden de stembijetten na opvouwen in twee stapels gesorteerd per lijst? Eén voor de lijsttrekker en één voor de voorkeursstemmen?	58%
Doet elk stembureauid dit op dezelfde manier?	60%
Wordt het totaal aantal uitgebrachte voorkeursstemmen geteld?	63%
Tellen stemmen op kandidaten	
Wordt per lijst het aantal stemmen op de lijsttrekker opnieuw geteld?	53%
Wordt bij het tellen van de voorkeursstemmen de hele stapel met voorkeursstemmen in één keer (achter elkaar) doorgenomen?	65%*
Wordt in dat geval gebruik gemaakt van de turflijst?	86%
Wordt bij het tellen van de voorkeursstemmen de hele stapel eerst uitgesplitst en vervolgens per kandidaat geteld?	54%*
Wordt in dat geval gebruik gemaakt van de turflijst?	65%
Controle en eventueel opnieuw tellen	
Is de telling in één keer kloppend?	26%
Is er contact geweest met de contactpersoon verkiezingen van de gemeente?	19%
Afronding	
Zijn er kiezers aanwezig bij de stemopneming?	7%
Ondertekening proces-verbaal door alle aanwezige stembureauleden?	89%
Heeft de stembureauvoorzitter gedurende de hele stemopneming de regie gevoerd over het stemproces?	77%
Tijdstip afronding stemopneming.	23:23

* Dit percentage is tezamen niet 100% omdat er in sommige gevallen binnen één stembureau op verschillende wijzen wordt geteld.

Bijlage 3: Observatieformulier
Formulier observatie stemopneming Provinciale Staten, 2 maart 2011.

Gemeente & Stembureau:

Observator:

Tijdsduur stemopneming: _____

(Vanaf moment dat stembureau met de stemopneming begint tot en met het moment dat het stembureau de werkzaamheden staakt).

Fase 1: Voorbereiding stemopneming

1.	Neemt de stembureauvoorzitter de regie? Toelichting: neemt de voorzitter het initiatief / de leiding bij de start van de stemopneming?	Ja >>	Waaruit blijkt dat de stembureauvoorzitter de regie neemt? Licht toe!
		Nee >>	Waaruit concludeert u dat de stembureauvoorzitter <u>niet</u> de regie neemt? Licht toe!
2.	Wordt de stembus na 21.00 uur direct geopend?	Ja	
		Nee >>	Er gebeurt iets anders, namelijk... Licht toe!
3a.	Wordt het aantal overgebleven stembiljetten geteld?	Ja	
		Nee (naar 4)	

3b.	Gebeurt dit voor opening van de stembus?	Ja	
		Nee	

Fase 2: Stemopneming

4.	Worden de stembiljetten eerst dichtgevouwen geteld? Toelichting: de vraag is of alle stembiljetten eerst als totaal (dichtgevouwen) worden geteld, voordat ze worden geopend.	Ja >>	Worden de stembiljetten om en om door alle tellers in stapeltjes van gelijke aantallen (bijvoorbeeld 20) op elkaar gelegd tot stapels van 100? 1. Ja 2. Nee Hoe wordt het dan gedaan? Licht toe!
		Nee >>	Wat gebeurt er dan? Licht toe!
5.	Worden er bordjes neergezet met daarop lijstnummers of partijnamen en een bordje met blanco en ongeldig?	Ja	
		Nee >>	Er gebeurt iets anders, namelijk... Licht toe!

6.	Worden de stembiljetten na openvouwen in twee stapels gesorteerd per lijstnummer/partijnaam, te weten 1 stapel voor de lijsttrekker en 1 stapel voor de overige kandidaten op die lijst?	Ja	
		Nee >>	Er gebeurt iets anders, namelijk... Licht toe!
7.	Wordt er bij het tellen van de stapels gebruik gemaakt van bijvoorbeeld post-its en paperclips (of andere middelen) om de lijsten te bundelen en het aantal stemmen te noteren?	Ja	Welke middelen worden er precies gebruikt?
		Nee >>	Hoe wordt dan aangegeven dat een stapel is geteld en hoeveel stemmen de stapel heeft?
8.	Doet elk stembureau lid het bovenstaande op dezelfde manier?	Ja	
		Nee >>	Wat gebeurt er dan? Beschrijf dit zo gedetailleerd mogelijk.

Fase 3: Tellen voorkeurstemmen

9.	Wordt per lijst eerst <u>het totaal aantal uitgebrachte voorkeurstemmen</u> (alle stemmen op anderen dan de lijsttrekker) geteld?	Ja	
		Nee >>	Er gebeurt iets anders, namelijk... Licht toe!
10.	Wordt per lijst het aantal stemmen <u>op de lijsttrekker</u> opnieuw geteld?	Ja	
		Nee >>	Er gebeurt iets anders, namelijk... Licht toe!
Het tellen van voorkeurstemmen kan op diverse manieren plaatsvinden, en vindt binnen één stembureau wellicht ook niet voor alle lijsten op identieke wijze plaats. Het is belangrijk dat uit de toelichting duidelijk blijkt hoe dit in 'uw stembureau' heeft plaatsgevonden.			
11a.	Wordt bij het tellen van de voorkeurstemmen de hele stapel met voorkeurstemmen in één keer (achter elkaar) doorgenomen?	Ja	Bijzonderheden:
		Nee (naar 11c)	
11b.	Worden deze stemmen per kandidaat <u>geturfd op de turflijst</u> ?	Ja	
		Nee >>	Wat gebeurt er dan? Licht toe!
11c.	Wordt bij het tellen van de voorkeurstemmen de hele stapel met voorkeurstemmen eerst uitgesplitst naar kandidaat en vervolgens per kandidaat geteld?	Ja	Bijzonderheden:
		Nee >>	Er gebeurt nog iets anders, namelijk... Licht toe! (naar 12)

11d.	Worden deze stemmen per kandidaat geturfd op de turflijst?	Ja	
		Nee >>	Wat gebeurt er dan? Licht toe!

Fase 4: Controle stemopneming en eventuele hertelling(en)

12.	Is de telling in één keer kloppend, d.w.z. komt het aantal getelde stemmen overeen met het aantal gebruikte stembiljetten / deelgenomen kiezers?	Ja (naar 17)	
		Nee	
13a.	<p><i>1e hertelling</i></p> <p><u>Wat</u> wordt er opnieuw geteld?</p>	<p>Geef aan wat er opnieuw geteld wordt: (meerdere keuzes mogelijk)</p> <p>☐ ... <u>alle</u> stembiljetten</p> <p>☐ ... één of enkele lijsten</p> <p>☐ ... alleen de stemmen op één of enkele lijsttrekkers</p> <p>☐ ... alleen de voorkeurstemmen van één of enkele lijsten</p> <p>☐ ... de ongeldige / blanco stemmen</p> <p>☐ ... aantal <u>overgebleven stembiljetten</u> wordt opnieuw geteld</p> <p>☐ ... aantal deelgenomen kiezers wordt opnieuw geteld (door tellen van stempassen, kiezerspassen en volmachten)</p> <p>☐ ... nog iets anders, namelijk .....</p>	
13b.	<p><i>1e hertelling</i></p> <p>Is de telling hierna kloppend?</p>	Ja (naar 14)	
		Nee	

13c.	<p><i>2e hertelling</i> <u>Wat</u> wordt er opnieuw geteld?</p>	<p>Geef aan wat er opnieuw geteld wordt: (meerdere keuzes mogelijk)</p> <p>☐ ... <u>alle</u> stembiljetten</p> <p>☐ ... één of enkele lijsten</p> <p>☐ ... alleen de stemmen op één of enkele lijsttrekkers</p> <p>☐ ... alleen de voorkeurstemmen van één of enkele lijsten</p> <p>☐ ... de ongeldige / blanco stemmen</p> <p>☐ ... aantal <u>overgebleven stembiljetten</u> wordt opnieuw geteld</p> <p>☐ ... aantal deelgenomen kiezers wordt opnieuw geteld (door tellen van stempassen, kiezerspassen en volmachten)</p> <p>☐ ... nog iets anders, namelijk .....</p>	
13d.	<p><i>2e hertelling</i> Is de telling hierna kloppend?</p>	<p>Ja (naar: 14)</p>	
		<p>Nee</p>	
13e.	<p><i>3e hertelling</i> <u>Wat</u> wordt er opnieuw geteld?</p>	<p>Geef aan wat er opnieuw geteld wordt: (meerdere keuzes mogelijk)</p> <p>☐ ... <u>alle</u> stembiljetten</p> <p>☐ ... één of enkele lijsten</p> <p>☐ ... alleen de stemmen op één of enkele lijsttrekkers</p> <p>☐ ... alleen de voorkeurstemmen van één of enkele lijsten</p> <p>☐ ... de ongeldige / blanco stemmen</p> <p>☐ ... aantal <u>overgebleven stembiljetten</u> wordt opnieuw geteld</p> <p>☐ ... aantal deelgenomen kiezers wordt opnieuw geteld (door tellen van stempassen, kiezerspassen en volmachten)</p> <p>☐ ... nog iets anders, namelijk .....</p>	

13f.	<u>3e hertelling</u> Is de telling hierna kloppend?	Ja (naar 14)	
		Nee	
13g.	<u>4e hertelling</u> Wat wordt er opnieuw geteld?	Geef aan wat er opnieuw geteld wordt: (meerdere keuzes mogelijk) <ul style="list-style-type: none"> ☐ ... <u>alle</u> stembiljetten ☐ ... één of enkele lijsten ☐ ... alleen de stemmen op één of enkele lijsttrekkers ☐ ... alleen de voorkeurstemmen van één of enkele lijsten ☐ ... de ongeldige / blanco stemmen ☐ ... aantal <u>overgebleven stembiljetten</u> wordt opnieuw geteld ☐ ... aantal <u>deelgenomen kiezers</u> wordt opnieuw geteld (door tellen van stempassen, kiezerspassen en volmachten) ☐ ... nog iets anders, namelijk 	
13h.	<u>4e hertelling</u> Is de telling hierna kloppend?	Ja (naar 14)	
		Nee	
13i.	<u>5e hertelling</u> Wat wordt er opnieuw geteld?	Geef aan wat er opnieuw geteld wordt: (meerdere keuzes mogelijk) <ul style="list-style-type: none"> ☐ ... <u>alle</u> stembiljetten ☐ ... één of enkele lijsten ☐ ... alleen de stemmen op één of enkele lijsttrekkers ☐ ... alleen de voorkeurstemmen van één of enkele lijsten ☐ ... de ongeldige / blanco stemmen ☐ ... aantal <u>overgebleven stembiljetten</u> wordt opnieuw geteld ☐ ... aantal <u>deelgenomen kiezers</u> wordt opnieuw geteld (door tellen van stempassen, kiezerspassen en volmachten) ☐ ... nog iets anders, namelijk 	

13j.	<u>5e hertelling</u> Is de telling hierna kloppend?	Ja (naar 14)	
		Nee	
14.	Vindt het opnieuw tellen (elke keer) op dezelfde wijze plaats?	Ja	
		Nee >>	Er zijn verschillen bij de hertelling(en), namelijk... Licht toe!
15.	Wordt er net zo lang geteld totdat er 2 x dezelfde uitkomst is?	Ja	
		Nee >>	Wat doet het stembureau dan? Licht toe!
16.	Vindt er voorafgaand aan of tijdens het opnieuw tellen overleg plaats met de contactpersoon verkiezingen van de gemeente?	Ja >>	Indien duidelijk, licht toe wat wordt besproken.
		Nee >>	Kunt u op basis van uw observaties beoordelen waarom geen contact wordt gezocht?

Fase 5: Afronding en invullen proces-verbaal

17.	Zijn er kiezers aanwezig bij de stemopneming? Toelichting: Onder kiezers wordt iedereen verstaan die geen lid is van het stembureau. Uzelf behoort ook niet tot de kiezers.	Ja	
		Nee (naar 19)	
18a.	Leest de stembureauvoorzitter de resultaten van de stemopneming op <u>én</u> stelt hij kiezers in de gelegenheid bezwaar te maken?	Ja	
		Nee >>	Wat gebeurt er dan? Licht toe!
18b.	Maakt er iemand van de aanwezige kiezers bezwaar tegen de stemopneming?	Ja	Welk bezwaar wordt er gemaakt?
		Nee (naar 19)	
18c.	Wordt dit bezwaar genoteerd in het proces-verbaal? Toelichting: Het proces-verbaal is het formulier waarop de uitslag van de stemopneming officieel wordt vastgelegd. Dit formulier is de basis voor de verklezingsuitslag van het stembureau.	Ja	
		Nee >>	Wat gebeurt er dan? Licht toe!
19.	Ondertekenen alle aanwezige stembureauleden het proces-verbaal?	Ja	
		Nee >>	Wat gebeurt er dan? Licht toe!

20.	Heeft de stembureauvoorzitter gedurende de hele stemopneming de regie gevoerd over het stemproces?	Ja	Licht toe!
		Nee	Wat gebeurt er dan? Licht toe!

Tot slot:

De stemopneming wordt afgerond om: [uur] ..... : ..... [minuten]

Zijn er nog meer vermeldenswaardige zaken die u heeft geconstateerd bij uw observatie op dit stembureau? Vult u dit dan hieronder in.

Bijlage 3: Instructie voor studenten (schriftelijke samenvatting)**MEMO**

Van : Intomart GfK

Aan : Stembureau-
observatoren

d.d. : 28-02-2011

CC :

Betr. : Instructie Observatie Stemopneming Provinciale Staten

---

Algemeen

Op woensdagavond 2 maart 2011 ben je observator op een stembureau voor de Provinciale Staten.

Je hebt een belangrijke rol: je observeert de stemopneming, de procedure vanaf het moment van sluiting van de stembus (om 21.00u) tot en met de ondertekening van het proces-verbaal na het tellen van de stemmen.

Om je taak goed uit te kunnen voeren, is het belangrijk dat je goed weet waar je op moet letten. Daarom krijg je zowel een mondelinge als schriftelijke instructie.

Informatie

Meer informatie over de verkiezingen voor de Provinciale Staten kan worden gevonden op de website www.uheefthetvoorhetzeggen.nl/toolkit.

Het meest van belang is in dit geval het materiaal dat direct te maken heeft met de stemtelling:

- Stembureau-instructie voor de verkiezingsdag (pagina 2, 9-12).
- Instructiefilm stemtelling (www.uheefthetvoorhetzeggen.nl/toolkit).

Het is belangrijk om jezelf zo goed mogelijk te informeren.

Het observatieformulier

Op het observatieformulier noteer beantwoord je de vragen en noteer je alle bijzonderheden die je opvallen tijdens de stemopneming. Na de verkiezingsavond vul je via de link in de e-mail die je ontvangen hebt de vragenlijst digitaal in. Het schriftelijke formulier verzend je vervolgens met de antwoordenvelop.

De verkiezingsavond

Tijdens de verkiezingsavond houd je contact met de supervisor via nummer : 06-xxxxxxx.

Hoe ziet de verkiezingsavond (aanstaande woensdag 2 maart 2011) er verder voor jou uit?

---

2 MAART – PROGRAMMA VERKIEZINGSAVOND

18.00:

- zenden 'start-SMS' om te bevestigen dat je naar de locatie gaat

Bij aankomst op stembureau:

- zenden 'aankomst-SMS' (NB: zoek goed uit waar het is en hoe je er komt, wees om 20.30u aanwezig)
- voorstellen aan stembureauvoorzitter en -leden (laten zien brief BZK)
- jezelf installeren op een plek (stoel + schrijftafel indien mogelijk) met overzicht op de stembureauleden (NB: zorg dat je in de nabijheid zit van de stembureauleden om alles goed waar te nemen, zonder de stembureauleden in de weg te zitten. Stem dit desnoods met de stembureauvoorzitter af).
- wacht tot de laatste stemmer is vertrokken en de stemopneming begint: nu begint je taak!

Vanaf 21.00u:

- observeer de wijze waarop de stemopneming / tellen van de stemmen plaatsvindt;
- probeer zo scherp mogelijk te blijven op wat er gebeurt;
- ken je rol: hou je afzijdig, blijf op je post en zorg ervoor dat je geen dingen mist;
- stel in principe geen vragen, alleen in geval van nood als je denkt iets onvoldoende te observeren of 'gemist' te hebben;
- vul het observatieformulier volledig in;
- ga pas weg als de stemopneming (inclusief invullen proces-verbaal) helemaal is afgelopen;
- stuur een 'slot-SMS'.

Na de observatie:

- Na afronding van de stemopneming neem je afscheid van de stembureauleden en neem je (zonder dit te laten inzien!) het volledig ingevulde observatieformulier mee naar huis;
- Liefst bij thuiskomst, maar in ieder geval vóór 12u de volgende dag check je je mail en vul je het observatieformulier via een webvragenlijst in. De schriftelijke versie stuur je dezelfde dag nog in een antwoordenvelop naar Linq/Intomart GfK.

NEEM IN GEVAL VAN PROBLEMEN OF VRAGEN ALTIJD CONTACT OP MET JE SUPERVISOR.

Tot slot

Wij wensen je heel veel succes en zien uit naar je observaties op 'jouw stembureau'!